

Program

Det moderna samhällets kulturarv

Riksantikvarieämbetet

Kulturmiljöavdelningen 2006

Inledning	3
Epoken	5
Förhållningssätt.....	7
Förändrande processer	9
Att sätta värde på förändring	10
Beslutsprocesser	14
Styrmedel	17
Byggnadsvårdsideologier - Förändra varsamt	19
Landskap.....	20
Kunskapsuppbyggnad	20
Det internationella perspektivet.....	22

Inledning

Föreliggande program är en plattform för hur Riksantikvarieämbetet tillsammans med länsstyrelser och kommuner, läns museer, ideella föreningar och andra aktörer, kan arbeta med det moderna samhällets kulturarv.

Moderna stads- och industri- och odlingslandskap, arkitektur och stadsplanering kan ses som materialiserade berättelser om 1900-talets stora samhälls- och välfärdsbygge. Material, teknologi, arbetsinsatser, rumslig organisation mm är aspekter som bär på berättelser om människors livsvillkor och livsmönster i det moderna samhället. Den moderna epokens bebyggelse och landskap ger uttryck för samhällets resurser och värderingar och rymmer många innebörder, men spelar också en stor roll för oss idag som de vardagsmiljöer vi lever och verkar i – nu och i framtiden.

Programmet utgår från erfarenheter, kunskapsuppbyggnad och metodutveckling inom kulturmiljövårdens arbete med det moderna samhällets kulturarv bland annat inom de båda projekten *Svenska industriminnen – berättelser om vårt samhälles historia* och *Storstadens arkitektur och kulturmiljö*. Programarbetet omfattar tre perspektiv på det moderna samhällets kulturarv. Det första handlar om fortsatt metodutveckling om delaktighet både för kunskapsprocesser och beslutsprocesser. Det andra handlar om metoder och förhållningssätt för långsiktigt hållbar utveckling och mångfaldsfrågor. Det tredje perspektivet handlar om berättelserna och att vidareutveckla dokumentationsmetoder för de moderna bebyggelsemiljöerna. Frågor kring kulturhistorisk värdering utifrån dessa perspektiv är centrala.

Programmet består av föreliggande ”inriktningsdokument” där problembeskrivning och långsiktig inriktning på det fortsatta arbetet definieras. Till detta kommer en antologi där forskare från olika discipliner utifrån olika perspektiv analyserar det moderna samhällets

kulturarv samt en del där olika miljöer som uppfattas som signifikanta för det moderna samhället övergripande beskrivs och analyseras. Områdena som beskrivs är bostäder, arbetsplatser, offentliga miljöer, kommunikationsmiljöer, moderna odlingslandskap och fritidens miljöer. Föreliggande del är inriktningsdokumentet.

Bakgrund och syfte

Riksantikvarieämbetet inrättade 2002 programområdet *Det moderna samhällets kulturarv* som en fortsättning på arbetet inom Storstadssatsningen och Riksantikvarieämbetets projekt *Storstadens arkitektur och kulturmiljö*. Programområdet har också inspirerats av erfarenheterna från *Svenska industriminnen – berättelser om vårt samhälles historia*.

Projektet *Storstadens arkitektur och kulturmiljö* var ett regeringsuppdrag inom Storstadssatsningen. Det pågick under åren 1999–2001 i de tre storstadslänen med Riksantikvarieämbetet som projektledare. Projektet gav möjligheter att formulera nya frågeställningar, metoder och sammanhang för kulturmiljöaspekten i samhället. Det gav också upphov till nya arenor och samverkansområden av stor vikt för kulturmiljöarbetets genomslag i samhället. Det nu pågående projektet *Svenska industriminnen* visar på liknande sätt nya möjligheter för kulturmiljöarbetet, främst genom bred samverkan med olika aktörer och fördjupad metodutveckling. Gemensamt för de båda projekten är satsningen på dialogen som medel för starkare förankring för kulturmiljöfrågorna samt de analytiska aspekterna på historiebruket kring samtid, samhälle och arbetsliv. En breddad kunskapsuppbyggnad med samverkan mellan kulturmiljövårdens samlade erfarenhet och den mer direkta lokala eller individuella erfarenheten, har gett möjlighet att arbeta med en stor uppsättning metoder. Det har också lett fram till fördjupade insikter och frågeställningar kring ideologi och historiesyn.

Avsikten är att programområdet ska ge kulturmiljöfrågorna kring det moderna samhället en bred och stabil bas i den ordinarie verksamheten vid RAÄ. Avsikten är också programmet ska ge inspiration och kunna vara en utgångspunkt för uppbyggnaden av ett arbete på bred front.

Epoken

Varför moderna kulturarv?

Inriktningen för dagens och framtidens kulturmiljöarbete har diskuterats livligt under de senaste åren bland annat inom ramen för *Agenda Kulturarv*. Många av frågeställningarna väcktes redan under arbetet med *Storstadens arkitektur och kulturmiljö* där kulturmiljöarbetet kom att verkar i en ny och mycket bredare kontext än normalt. Diskussionerna kring det moderna samhällets kulturarv har klargjort att kulturmiljöfrågorna berör breda områden i samhällsplaneringen och om människors livsmiljö och rätt till historia. Kulturmiljön sedd som en resurs för människors engagemang och väg till historieintresse, arkitektur och designfrågor, inflytande, ansvarstagande och demokrati har inspirerat till att arbeta på nya sätt. Kulturmiljöarbetet som en kulturpolitisk kraft i samhället, ett medel för hållbar utveckling samt en ökad demokratisk förankring har varit viktiga inslag.

Kulturmiljöer från den moderna epoken är en intressant ingång i dessa frågor för många människor. Miljöer som är bekanta och har anknytning till personliga minnen kan bli en väg till engagemang och reflektion kring kulturhistoriska värden. Ett tydligare offentligt samtal om dessa frågor i relation till de platser och miljöer som människor brukar i det dagliga livet kan placera kulturmiljöarbetet i nya dynamiska sammanhang. Att kulturmiljöarbetet omfattar moderna landskap och bebyggelse som representerar många människors erfarenheter och vardagsliv, kan öppna intresset för kulturarv från andra epoker.

Att arbeta med det moderna samhällets kulturmiljöer innebär att vi arbetar med varierande tidsdjup, från nutid till 1700- och 1800-talens samhällen. Tidsdjupet räcker däremot inte som historiskt perspektiv, det handlar också om vilken historiesyn man har. Vems samhälle och vems historia är det vi fångar? Begreppen klass, genus, generation och etnicitet är här viktiga analysredskap som hjälper oss att ställa många och olika frågor kring såväl moderna miljöer som övriga miljöer.

Kulturmiljöarbetet om det moderna samhällets kulturarv ska utgå från en samhällsdynamisk och demokratisk process där kulturmiljöaspekten ska vara en kvalitet som tas till vara i samhällets förändringsprocesser. Omvärldsanalysen är ett viktigt arbetsredskap. Genom den kan vi analysera förändringsfaktorer och bedriva ett aktivt kulturmiljöarbete direkt i samhällets förändringsprocesser.

Behoven av att söka fördjupad förståelse och förklaringar till det moderna samhällets kulturmiljöer och samhällsberättelser för oss till de stora perspektiven om globaliseringens inverkan, det gränslösa samhället, de demokratiska strävandena och processerna.

Modernitet

Begreppet modernitet rymmer i sig många intressanta ingångar. Begreppet modernitet kan sägas innehålla en information om mänsklighetens strävanden. Att vara modern har människor strävat efter i alla tider, men modernitet så som vi idag förstår den kan härledas från upplysningstiden och framåt. Det var då föreställningarna om den fria individen etablerades. Insikten om det individuella ansvaret och förmågan att påverka den egna utvecklingen var grunden för valfrihet och tanken om jämlikhet. Modernitet kan också, om man vill, avgränsas till modernismens arkitektoniska period. I Sverige är arkitekturen redan under 1900-talets första decennier ett uttryck för det moderna samhället, medan en radikal och renodlad modernism tillämpas i perioden från 1930 till 1970-talet. För arbetslivets miljöer och industrialismens genomförande som är en väsentlig del i samhällets moderna projekt ligger perioden i Sverige från 1800-talets mitt fram till 1970-talet medan den högindustriella perioden infinner sig mellan 1930 och 1970.

Synen på det moderna samhällets kulturarv kan också förstås som vår tids förhållningssätt till historien och till kulturarv. Kulturhistorien och kulturmiljöarbetet har under hela 1900-talet varit en del av det moderna projektet i Sverige, men det har då handlat om en strategiskt/ideologiskt vald kulturhistoria och kulturmiljöer i syfte att bevara det mest framstående och särskilda ur det agrara samhälle som man lämnade. Det moderna samhället skaffade sig ett förhållningssätt till tidigare epoker genom museiskapande och kulturmiljöarbete där utvalda objekt skulle fungera som referenspunkter till tidigare stadier i utvecklingen.

Kulturarvsarbetet i dagens samhälle skiljer sig från den föregående kulturminnesvårdens genom att de miljöer man arbetar med är integrerade i ett fungerande sammanhang. Ambitionen att skapa en hållbar samhällsutveckling har öppnat för kulturmiljön som en resurs som ska brukas och förvaltas.

Förhållningssätt

Delaktighet

Ett kulturmiljöarbete som bedrivs i det samhälle och de miljöer som är vår samtid sätter begreppet delaktighet i fokus.

Delaktighet är en nödvändig och önskvärd ingång i arbetet. Kulturarvssektorn kan bidra med sakkunskap, viss överblick och generella samband, men detta måste kombineras med människors egen kunskap, erfarenheter och värderingar kring de miljöer man lever och verkar i. Delaktigheten är en av förutsättningarna för att åstadkomma en hållbar utveckling eftersom det förutsätter ett ökat inflytande och ansvarstagande för samhällsutvecklingen och involverar många människor. Delaktigheten blir en inkluderande process och fungerar som en motkraft till exkluderande och marginaliserande processer som resulterar i ökad segregation.

Det breda syftet för kulturmiljöarbetet kring det moderna samhällets kulturarv är att kulturarvsperspektivet ska bli en viktig dimension i den hållbara utvecklingen.

Vägar för att åstadkomma detta är att:

- Öppna fler arenor för kulturmiljöarbetet,
- Skapa samverkan mellan samhällssektorer
- Skapa samverkan med allmänheten
- Kommunera kulturmiljöaspekten som ett perspektiv och en kvalitet
- Värna om objekt, miljöer och strukturer

Mångfald

Att arbeta med ett perspektiv kring mångfald innebär att öppna för breda synsätt och att ha ett analytiskt förhållningssätt till den

historieskrivning som kulturmiljösektorn svarar för. Mångfaldsbegreppet inbegriper analyser om klass, genus, generation och etnicitet som kulturella dimensioner. Mångfaldsbegreppet som analytiskt redskap hjälper oss därmed att ställa de skarpa frågorna kring vårt samhälle. Förhållningssättet hjälper oss att inte vara konfliktundvikande i historieskrivningen. Det moderna projektet så som det formulerades av det svenska samhället och så som dess praktik kom att utvecklas innebar en stark föreställning om normalitet, homogenitet och etablerande av en gemensam värdegrund. Avvikare definierades ut och en väsentlig del av berättelser om det moderna samhällets kulturarv handlar därför om de institutioner som skapades för att omhänderta de utdefinierade. Hur ett samhälle ser på och hanterar det som uppfattas som avvikande kan vara en nyckel till kulturanalytisk förståelse. Mångfaldsbegreppet innebär ett ställningstagande för ett kulturarvsarbete som involverar de många berättelserna och som blir intressant och tillgängligt för människor med olika kulturella tillhörigheter.

Berättelser

Vid kunskapsuppbyggnaden om det moderna samhället måste berättelserna som måste stå i fokus. De materiella lämningarna är så omfattande att valet av dokumentationer, värderingar och urval lätt kan framstå som fragmentariskt eller slumpartat. Att välja miljöer eller byggnader för dokumentation och kunskapsuppbyggnad måste därför göras utifrån ”berättelserna om det moderna”.

Berättelser kan hämtas ur olika perspektiv eller teman eller direkt från de erfarenheter som byggts av människor som levt i och brukat landskapen, bebyggelsen och platserna. Teman kan konstrueras utifrån det moderna samhällets organisation och struktur, med inriktning på hur olika problem fått sina lösningar. För att berättelser som speglar människors erfarenheter och minnen ska ha några fästpunkter och kunna leva vidare måste miljöer av varierande funktioner och karaktärer finnas kvar som materiella uttryck. Det fysiska kulturarvet står i ett samtal med betraktaren där berättelser och känslor finns inlagrade i det materiella som inspirationer till minnen och frågor kring historia med olika tidsdjup.

Förändrande processer

Det moderna samhället så som vi idag uppfattar det, omfattar i stort sett alla samhälleliga och kulturella aspekter för miljöer och människor. Kultur och samhälle förändras ständigt och vi kan identifiera några aktuella processer som är särskilt intressanta för kulturmiljöarbetet.

Storstadsområdenas betydelse för den ekonomiska tillväxten har ökat. Det har medfört en ökad inflyttning och därmed behov av nybyggnad av bostäder och service. Förtätningar i de befintliga strukturerna är den utbyggnadsmodell som har valts både för innerstads- och ytterstadsområden, framför allt i Stockholm, Göteborg och Malmö. Förtätningarna leder till att de befintliga strukturerna förändras. Kulturmiljöaspekten är i dagens samhällsprocesser förknippad med enskilda objekt eller byggnader, vilket innebär att kulturmiljöaspekterna på stadsplaneförändringar är svårare att kommunicera.

Genom att storstadsområdenas attraktivitet har ökat och därmed inflyttningen, är glesbygdskommunerna utsatta för det motsatta: minskad näringsutövning, utflyttning och accelererande befolkningsminskning. Resultatet är överloppsbyggnader, både anläggningar för näringsutövning – offentliga såväl som privata - och bostäder. Det är främst efterkrigstidens flerfamiljshus och hyresbostäder som överges.

För att klara de kommunala ekonomierna har staten gett bidrag för finansiering av omställning av bostadshusen till nya ändamål. I de fall man inte kunnat återanvända byggnaderna har bidrag givits till rivning. Rivningarna i landets glesbygdskommuner har främst kommit att handla om modernismens flerbostadshus. Kulturmiljöaspekterna finns inte med som en analysfaktor inför rivningsbesluten. Det kulturhistoriska ställningstagandet kommer in i efterhand och kan därmed inte påverka inom ramen för processen.

En tredje problembild finns i det stora underhållsbehov som särskilt identifierats i rekordårens bebyggelse. Under de närmaste tio åren kommer stora insatser att göras för att anpassa efterkrigstidens bebyggelse till nutida tekniska krav, samtidigt kan miljöerna komma att omgestaltas.

Moderna kulturarv kan vara en resurs för regional utveckling och lokal ekonomisk bärkraft. Kulturarvet är en beständig resurs om den förvaltas väl och kan t ex vara en trygg bas för sysselsättning i tider av strukturomvandling.

Politiskt initierade förändringar

Flera utredningar av lagstiftning som påverkar arbetet med kulturmiljön har de senaste åren presenterats. Utredningen ”K-märkt – förslag till förbättrat skydd för kulturhistorisk bebyggelse” (SOU 2004:94) har presenterat sitt betänkande. En översyn av Plan- och bygglagen har genomförts, liksom en översyn av Miljöbalken avseende kulturreservaten. Utredningarnas förslag kan komma att förändra kulturmiljöarbetet, t ex vad gäller ansvarsförhållanden.

Att sätta värde på förändring

De förhållningssätt för arbetet kring det moderna samhällets kulturarv som presenterats, ställer krav på nya synsätt och metoder när det gäller den kulturhistoriska värderingen.

Grundläggande frågor man kan ställa är t.ex.: Vilkas värde definieras? Vad är syftet med den kulturhistoriska värderingen? Hur sker processen – med vilka metoder och med vilka aktörer?

För att överhuvudtaget kunna föra en diskussion om värde och värdering måste först frågan ställas om hur vi vill definiera ”värde”? Vad skiljer värde från värdering och värdeomdöme? Vad är det vi gör när vi värderar, när vi beskriver värden?

När vi beskriver värde (eller utfärdar värdeomdömen) beskriver vi antingen kvaliteter hos det studerade objektet eller egenskaper som vi själva upplever. Kvalitet skall här förstås som egenskap eller beskaffenhet, alltså inte ges en normativ eller värderande innebörd.

Berättelserna är centrala för att identifiera kulturhistoriska värden och de kan leda till att man får fler rumsliga anknytningspunkter, en nyvärdenas geografi. Berättelserna föregår uppmärksammandet av

objekten. Dokumentationen och bevarandet av de många berättelserna blir på så sätt till en central uppgift för kulturarvssektorn.

Ett ledande motiv för bevarandet är att värdet hos objektet eller miljön ligger i att det kan brukas för något ändamål. Objektet blir ett stöd för minnet och källa till många berättelser och tolkningar av företeelser och händelser. Därav följer att låter man kulturmiljöer försvinna gör man sig av med möjligheten att berätta de många berättelserna. Det är berättelserna som överhuvudtaget gör det möjligt att se, definiera och formulera en kulturmiljös värde.

En problematik att förhålla sig till finns i vidgandet av innebörden av vad som kan vara av kulturhistoriskt värde. Vi kan komma till en punkt där vi hävdar att allt äger kulturhistoriskt värde, den ena miljön eller det ena objektet eller företeelsen efter den andra läggs till vartefter gränserna för begreppets innebörd hela tiden vidgas utan att möta en tydlig definition av sektorns mandat. Den massa som det offentliga kan sägas förvalta genom skyddsbeslut och ekonomiskt stöd, måste alltid begränsas. Det är då av synnerlig vikt att urvalet återspeglar ett brett och mångfaldigt kulturarv. Det innebär att ett brett synsätt måste skapas på vad som räknas till kulturarvets uppmärksammade egenskaper och kvaliteter.

Det finns en skillnad mellan begreppen kulturhistoriskt värde och kulturhistoriskt betydelsefullt. Kulturforskningen utgår från att företeelser, objekt eller miljöer som på något sätt kan berätta om mänskligt liv och mänsklig tanke äger ett kulturhistoriskt intresse. Därav följer inte med automatik att allt är kulturhistoriskt värdefullt och omistligt. Ett offentligt försvarat och förvaltad kulturarv måste rymma det omistliga men därmed inte sagt att det inte kommer att finnas sådant som är omistligt som hamnar utanför denna del av kulturarvet. Kulturmiljövårdens praktik handlar om en ständigt pågående förhandling mellan människor, mellan människor och institutioner, mellan samhällsintressen och individer. Inom forskning om kommunikation, infrastruktur och ekonomi uppmärksammas i hög grad hur värderingar formas, förhandlas, kommuniceras och att själva förhandlingen i sin tur kan ge upphov till nya värden. Denna forskning uppmärksammar också det faktum att olika intressenter kan vara ense

om att något är värdefullt, men att de för den skulle inte behöver vara överens om på vilket sätt det värdefulla ska bevaras och leva vidare.

Frågeställningarna kring den kulturhistoriska värderingen kan inte på ett enkelt sätt besvaras. Vi väljer att föra vår praktik framåt genom att formulera tre ingångar i processen för urval.

Välja och värna

Även sättet att se på urval påverkas av förhållningssätten i arbetet kring det moderna samhällets kulturarv.

”Det synnerligen märkliga” gäller som kriterium för en byggnad eller miljö som kan skyddas enligt Kulturminneslagen idag. ”Det särskilt värdefulla” gäller för säkerställande av skydd enligt Plan- och bygglagen. Det är inte självklart att ”synnerligen märkligt” eller ”särskilt värdefulla” kommer att ha någon betydelse vid urval för ett långsiktigt hållbart samhälle. De tankefigurer som uppstått kring de hittills valda byggnadsminnena har främst präglats av uniciteten, det vackra, det ålderdomliga etc. De har mycket litet att göra med tankefigurer om de berättelser som är signifikativa för det moderna samhället. Det kan dock mycket väl vara så att vi fortsatt kommer att välja delvis samma typ av objekt, men att vi laddar urvalet med andra betydelser. Det återstår att formulera kriterier som får de urval vi arbetar med att ha bäring för kulturmiljöarbetet i sin helhet. I det följande förs ett resonemang som utvecklar tre ingångar för urval:

Symboler som inspirerar

Allas rätt till historia

Lokal kunskap

Idag är ett av hoten mot kulturarvet att byggnader, landskap och miljöer överges när områden och orter töms på människor. Det är således strukturella förändringar som skapar dessa problem - problem mot vilka enskilda insatser inte är tillräckliga. Det är i första hand politiska beslut som kan sätta upp villkor så att miljöerna kan fortsätta brukas och därmed bevaras. En annan typ av hot drabbar objekt och miljöer där det i och för sig råder konsensus om att ett bevarande är av allmänt intresse, men där ingen ”äger” - eller vill fortsätta att äga - miljön. Det kan gälla allmänt högt värderade men sårbara och

ålderdomliga, obsoleta eller sammansatta objekt, t. ex produktionsanläggningar eller verksamhetsmiljöer där näringslivets strukturer och organisationer förändras fortare än byggnaderna.

Symboler som inspirerar

Om den offentliga kulturmiljövården väljer ut objekt eller miljöer med ett stort symbolvärde, vilket lätt låter sig kommuniceras, kan förståelsen för dessa värden komma andra objekt och miljöer tillgodo. När stat eller kommun går in och visar att det går att bevara sårbar men värdefull miljö kan det vara ett incitament för enskilda att bevara andra miljöer. Det uppstår en i samhället förankrad förförståelse för att värdena finns och kan säkras för fortsatt existens.

Allas rätt till historia

Alla har rätt till historia och rätt att sträva efter att säkerställa spår av denna. Platser härbärgerar alltid mångas historia, en historia som kan följa kronologiskt eller vara samtida. Ingen enskild aktör, grupp eller sektor kan avgöra att andra inte har historisk rätt till en viss plats. Olika aktörer och intressen ska ges möjlighet att i samverkan kunna identifiera minnen och värden.

Lokal kunskap

Människor på en plats har möjlighet att vara med om att påverka beslut över sin miljö. Respekteras inte platsbunden kunskap kan ett beslut i det offentliga intresse bli kontraproduktivt. Människor fråntagna det egna incitamentet kan istället svara med att dra bort sin medverkan.

För att långsiktigt säkra det byggdas värde, och hushålla med de resurser som binds i den byggda miljön, är delaktighetsaspekten en förutsättning. Genom delaktighet kommer förvaltningsskedet under en byggnads livslängd att få en ökad betydelse. En byggnads livslängd avgörs i regel mer av politiska eller ekonomiska skäl, än av dess tekniska kondition. Kortsiktiga krav på ekonomisk avkastning är ofta avgörande. De politiska skälen kan dock omges med retorik kring att byggnaden håller låg standard och har uttjänata tekniska system. Vårt byggda kulturarv säkras alltså inte genom punktvisa insatser vid ett visst moment av förfall, som vi kanske ofta föreställer oss. Istället är det människors engagemang och möjlighet att ta ansvar och påverka

förvaltning och vård av byggnader som är själva basen för det uthålliga samhället.

När vi arbetar utifrån demokrati- och delaktighetsaspekter får också uppgiften att identifiera kulturhistoriskt värdefulla miljöer en ny innebörd. Vem identifierar, vad, för vem och i vilka syften? Besluten måste med nödvändighet färgas av ett lokalt sammanhang och ett brukarperspektiv. Hur formaliseras detta?

Utgångspunkten måste vara att formulera ett för den offentliga sektorn gemensamt och långsiktigt hållbart förhållningssätt till vårt byggda kulturarv, vår byggnadskultur och att säkra inflytandet av detta förhållningssätt i samhällsbyggnadsprocessen i vid mening.

Genomsiktliga beslutsprocesser är av yttersta vikt. Med fokus på förhållningssättet som metod och med ett urvalsförfarande som förstärkande åtgärd kan sektorn säkra kulturmiljövårdets dimension i en mångfald processer.

Beslutsprocesser

Flera olika aspekter på problemställningen om demokrati och delaktighet kan urskiljas. Erfarenheterna ur det hitillsvarande metodutvecklingsarbetet tyder på att det finns ett antal ingångar i diskussionen som förtjänar att uppmärksammas. Här redovisas dessa som fyra aspekter på delaktighet:

- Den **politiskt demokratiska** aspekten som handlar om den representativa demokratins relation till delaktighet.
- Den **sociala eller gemensamhetsskapande** aspekten på delaktighet.
- Den **didaktiska/pedagogiska** aspekten på delaktighet som handlar om kunskapsfrågorna i kulturmiljöarbetet.
- Den **värdebildande** aspekten på delaktighet där ett utökat inflytande på frågorna kring kulturhistoriskt värde fokuseras.

Den politiskt demokratiska aspekten

För diskussionen om begreppsutvecklingen och analysen av delaktighet i kulturmiljöarbetet är det statsvetenskapliga synsättet och demokratipropositionen värdefulla. De klargör komplexiteten som ligger i både begreppen och i deras tillämpning i samhällsprocessen. Det

finns i många fall en sammanblandning av föreställningar om begreppen *demokrati* och *delaktighet*. Demokratibegreppets koppling till delaktigheten är central i det politiska arbetet med frågorna. För kulturmiljöområdet är det därför av största vikt att vi är klara över vad ingången är i dessa samhällsövergripande frågor. Vi blir inte mer demokratiska för att vi går ut och frågar några fritt sammansatta grupper om hur de uppfattar sin kulturmiljö eller de kulturhistoriska värden som kan diskuteras. Vad vi gör är i bästa fall att skapa engagemang för kulturmiljön eller en ökad lokal förankring för kulturmiljöarbetets ställningstaganden.

Begreppen *demokrati* och *delaktighet* är inte alltid kopplade till varandra utan kan ses som två helt olika spår. Demokratibegreppet är direkt knutet till den representativa demokratin som politisk form, där inflytandet och ansvaret ingår i det demokratiska styrelseskicket. Inflytandet sker genom valen av politiska representanter på nationell och kommunal nivå. Ska demokratin utvecklas måste det ske inom ramen för den representativa demokratin ramar med valda ombud som representerar medborgarna. Det deltagardemokratiska perspektivet som ett sätt att förbättra det representativa styrelseskicket är inte oproblemiskt. Alla har inte samma möjligheter att engagera sig politiskt och risken finns att små starka grupper tar över och driver sina egna frågor. Resultatet av den goda tanken och viljan med ökad demokrati skulle alltså kunna bli det motsatta, d.v.s. att man istället ökar segregation och utanförskap för stora grupper i samhället.

I regeringens proposition Demokrati för det nya seklet (prop. 2001/02:80) presenteras hur den representativa demokratin ska utvecklas. Demokratipolitiken är utformad som ett flertal insatser där demokrati och delaktighet är det övergripande temat. Projekt har genomförts inriktade mot att stärka lokal demokrati och demokrati i skolan.

Kulturarvet kan vara en betydelsefull resurs i samhällets strävanden att stärka demokratin. Genom ett medvetet arbete med allas rätt till historia och att frigöra lokal kunskap, kan kulturmiljöarbetet medverka till ökat engagemang och minskad marginalisering. I så fall har vi bidragit till genomförandet av Demokratipropositionens målsättningar.

Den sociala och gemensamhetsskapande aspekten på delaktighet

Detta handlar om lokal förankring och delaktighet. Metoderna går ut på att på olika sätt nå ut till nya grupper i samhället och ge människor möjlighet att delta i kulturmiljöarbetet. Begreppet delaktighet har här att göra med en utökad demokrati men då i mer indirekt bemärkelse. Engagerade medborgare är en förutsättning för en väl fungerande demokrati.

Vårt mål för kulturmiljöområdet om allas förståelse, delaktighet och ansvar innebär därför att delaktigheten måste utvecklas enligt två parallella linjer. Den ena linjen handlar om att skapa nya förutsättningar för kunskapsuppbyggnad genom att utveckla metoder för ökat deltagande och engagemang från allmänheten.. Det behövs också en tydligare betoning på utökad dialog och erfarenhetsutbyte i kunskapsprocessen.

Den andra linjen handlar också om att utöka möjligheterna för det direkta inflytandet på ställningstaganden kring kulturmiljöerna via de samhälleliga beslutsprocesserna. För att kulturarvet ska bli en gemensam angelägenhet som alla har ansvar måste det finnas en tydlig koppling till inflytande. Att få ansvar för något utan att kunna påverka kan aldrig vara en god modell - det gäller i arbetslivet, inom politiken och i privatlivet. Det är antagligen så att vi bör etablera nya demokratiska beslutsprocesser i kulturmiljöfrågorna om nuvarande former vid en analys anses otillräckliga.

Den didaktiska/pedagogiska aspekten på delaktighet

Kunskap om kulturmiljön och kulturarvet är utgångspunkten för att kunna förstå, delta och ta ansvar i olika samhällprocesser.

Ämnesövergripande och tematiska undervisningsinsatser om kulturarvet bör förstärkas i skolan men också göras mer tillgängligt för alla i samhället. Kopplingen mellan människors kunskap och engagemang och hållbar utveckling behöver förtydligas. Resursperspektivet skulle i långt större utsträckning än nu kunna ges en innebörd av hushållning med både immateriella och materiella tillgångar. En fördjupad samverkan bör utvecklas mellan kulturmiljösektorn, frivilligorganisationer, Agenda 21 och skolmyndigheterna kring dessa frågor. Att sätta fokus på kunskapsbildningen kring kulturarv och

hållbar samhällsutveckling innebär möjligheter till nya läroprocesser och kan ge upphov till nya kombinationer av kunskap.

Värdebildning som aspekt på delaktighet

Delaktigheten och dialogen står i fokus för kulturmiljöarbetet kring de moderna miljöerna. En fördjupad samverkan med människor som lever och bor i miljöerna är en förutsättning för kulturmiljöarbetet om det moderna samhällets kulturarv.

Processen kring att finna det kulturhistoriskt värdefulla i den moderna epokens bebyggelsemiljöer handlar om att identifiera den kulturhistoriska dimensionen i strukturer, miljöer och objekt. Bebyggelsen från den senare hälften av 1900-talet är omfattande inom alla kategorier, som t.ex. bostäder, institutionsbyggnader, infrastruktur och arbetsplatser. Landskapet, det rurala som det urbana, har genomgått långtgående omgestaltningar. Den kulturhistoriska värderingen av det moderna samhällets miljöer är en process där kulturmiljösektorn är en av parterna och de som bor och brukar miljöerna är en annan part. Arbetet med den kulturhistoriska värderingen kan inte bli framgångsrikt om inte parterna samverkar kring en bred kunskapsuppbyggnad och dokumentationsverksamhet där förståelse och delaktighet är förutsättningen och där ansvarstagandet också innebär inflytande. Den kulturhistoriska värderingen blir ett resultat av en förhandlingsprocess.

Styrmedel

Det institutionella kulturmiljöarbetet vilar idag på juridiska och ekonomiska styrmedel samt rådgivning, information, kunskapsuppbyggnad och vårdinsatser. Det har gett oss ett brett arbetsfält med varierade metoder och verktyg. Den direkta effekten är att kulturmiljöer bevaras som en följd av ett myndighetsbeslut och under villkor vars ramar sätts av institutionerna. Den indirekta effekten av kulturmiljöarbetet består i en stark opinion för bevarande vilket resulterar i att ett långt större antal miljöer än de som omfattas av lagskydd eller ges statligt ekonomiskt stöd tas om hand under ett stort mått av hänsynstagande. Vi har också kunnat konstatera att historieintresset i samhället är växande.

Vid arbetet med det moderna samhällets kulturarv behöver dock användandet av de befintliga styrmedlen anpassas för att svara mot de processer som är mest adekvata i detta arbete. Det är framförallt de pedagogiska och symboliska aspekterna som behöver tydliggöras. Vi behöver analysera på vilket sätt vi vill påverka samhällsplanering, historieskrivning och bevarandeinsatser. Vilka redskap behöver vi för att hävda och säkra kulturmiljöintresset? Vårt främsta redskap att påbörja en sådan genomlysning är omvärldsanalysen. Är våra styrmedel anpassade för arbetet med det moderna samhällets kulturarv? Behöver vi finna nya administrativa och ekonomiska styrmedel? Eller ska vi skapa arbetsformer som vilar helt på kunskapsuppbyggnad och kommunikation? Ger det sektorn tillräcklig legitimitet? Kulturmiljöarbetet handlar ju om att delta i en samhällsprocess där det finns många intressenter i makten över rummet.

Vid sidan av ett arbetssätt som vilar på värdering och urval som säkerställs genom administrativa beslut, arbetar i dag sektorn med ett brett kunskapsuppbyggande arbetssätt. Kulturmiljöaspekten ska inte vara något som läggs till andra insatser; den ska genomsyra samhällsplaneringen, vara internaliserad i den. Säkerställande av skydd genom juridiska beslut kan därför aldrig bli den enda metoden för uppgiften. Information och kunskapsuppbyggnad som styrmedel måste därför utvecklas i riktning mot mer av en ömsesidig process där exempelvis dokumentationsarbetets olika faser kan identifieras och göras till ett mer aktivt redskap för t ex värdebildning och delaktighet. Sektorns dokumentationsinsatser behöver vara kända, arkiv och register lättillgängliga. Med ett breddat ansvar och delaktighet är det självklart och nödvändigt att sammanställda kunskapsunderlag står till allas förfogande för självständiga bedömningar.

Moderna monument

Kulturmiljöarbetet om den moderna epoken består också av insatser för att bevara de framträdande monumenten från perioden. De stora arkitektoniska verken, landskapsplaneringen eller de objekt och miljöer som bär våra kollektiva minnen ska också uppmärksammas. De befintliga styrmedlen är i en mening väl anpassade för att hantera dessa objekt och miljöer. Ett urval moderna kyrkor är dokumenterade och en kulturhistorisk värderingen har genomförts. Ett antal byggnadsminnen

samt ett världsarv som representerar epoken är sedan tidigare utsedda. Kulturmiljöarbetet för det moderna samhällets kulturarv kan dock inte, liksom för andra epoker, inskränkas till den här sortens arkitekturhistoriskt baserade urval. De kulturhistoriska aspekterna och de många berättelserna måste beredas plats genom de förhållningssätt som det här programmet pekar mot.

Byggnadsvårdsideologier - Förändra varsamt

Den byggda miljön och de mellanrum som uppstår eller gestaltas utgör på samma gång fastighetsägares egendom, människors bostäder och arbetsplatser och det offentliga rummet som används av alla gemensamt. Därför behövs former och metoder för att olika intressen skall kunna vägas mot varandra innan byggande, rivningar och förändringar genomförs. Plan- och bygglagens 3 kap 10 och 12 §§ reglerar hänsynstagande vid förändringar i den byggda miljön. PBL:s 3:10 reglerar detta hänsynstagande. Den gäller för alla typer av byggnader när någon vill genomföra förändringar för att tillfredställa nya behov eller uppfylla vissa krav. Då kräver lagen att ändringen görs på ett varsamt sätt. Vid ändring skall byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess historiska, kulturhistoriska, byggnadstekniska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Kommunen kan också bedöma att en byggd miljö är särskilt värdefull och skydda den mot förvanskning genom att åberopa PBL 3:12. För att detta ska fungera väl, behövs en form för att uppmärksamma och redovisa befintliga värden innan ett förändringsarbete påbörjas.

Förundersökningen är en sådan handlingsinriktning till en varsam förändring. Arbetsmodellen inbegriper kunskaper om brukarnas användning och värdering vilket är särskilt viktigt när det rör sig om bostadsområden med många boende som kommer att påverkas av förändringarna. Arbetsmodellen systematiserar möjligheterna att identifiera bebyggelsens värden, argumentera för dem och verka för varsam ändring eller bevarande.

Återanvändning – nya funktioner i befintliga hus

Att finna nya funktioner för byggnader där den ursprungliga verksamheten upphört eller flyttat är en framkomlig väg för resursutnyttjande och hållbar samhällsutveckling. Den kvalificerade

uppgiften är att hitta en balans mellan den nya verksamhetens funktionella krav och de kulturhistoriska värdena. Nya verksamheter i t ex industrimiljöer medför att de materiella uttrycken till en del kan bevaras och återbrukas. Många gånger tillför detta oförutsedda kvaliteter till de nya verksamheterna. Kunskapsunderlag inför förändrad användning behöver utvecklas för att dra största möjliga nytta av befintliga kulturhistoriska kvaliteter.

Landskap

Hur ska kulturmiljöarbetet bidra till att olika landskapstyper, idealbilder och idealsamhällen kan möta förändringar? Vilken kunskapsuppbyggnad behövs för att möta nutidens storskaliga och komplexa förändringsprocesser? Vilka lösningar får förändringar av teknisk-, ekonomisk- eller politisk art när de styrs av idealbilder av staden och landsbygden?

Landskapskonventionen lyfter fram behovet av analytiska perspektiv på strukturella förändringar. Kulturmiljöarbetet behöver utvecklas i riktningar för att kunna möta mer storskaliga kulturmiljöfrågor för såväl urbana som rurala landskap. Rutnätskvarter och trädgårdsstad är lika tydliga idealbilder för nutidens stadsbyggande och stadsförändring som den betade ängen är för det odlade landskapet. Den orörda urskogen är en stark idealbild för skogsvård och naturreservat. Friluftslivet i de tätortsnära skogarna och naturområdena utgör ett starkt tryck. Kunskapsuppbyggnad för de moderna institutionellt styrda landskapet behövs där idealtyper ställs mot landskapets produktion.

Kunskapsuppbyggnad

Kunskapsuppbyggnaden om den moderna epoken behöver utvecklas i sin metodik för att kunna möta de förhållningssätt som programmet presenterar. Behov av genomsiktighet i beslutsprocesser, det inkluderande perspektivet kring värdering och urval, delaktighet och berättelser, innebär att kunskap produceras i olika kontexter. Processen kring kunskapsuppbyggnaden blir mångfasetterad och det svarar mot epokens mångtydiga och mångfaldiga innehåll. Några infallsvinklar presenteras här.

Dokumentation

En omfattande kunskapsuppbyggnad om epoken behövs och den karaktäriseras av två förutsättningar. Väldigt få dokumentationer av epokens bebyggelse och miljöer finns och därför är den nationella överblicken begränsad. Däremot kan tillgången vara god på ritningar och annat arkivmaterial. Det ställer också den moderna epoken i ett särskilt läge gentemot äldre epoker att planförfattare, arkitekter, entreprenörer och byggherrar fortfarande finns i livet och kan delge sina erfarenheter. Den andra förutsättningen handlar om epokens omfattande byggnadsbestånd och genomgripande strukturer som varit starkt miljögestaltande.

Dokumentationen måste därför ske utifrån välutvecklade analytiska perspektiv. Likaså måste dokumentationen inriktas mot delaktighet och ambitionen att finna de många berättelserna.

För att inrikta dokumentationen har vi identifierat signifikanta drag för den moderna epokens miljöer och fokuserat på sakområdena bostäder, arbetslivets miljöer, offentliga miljöer, kommunikationsmiljöer och fritidens miljöer.

Kunskapsuppbyggnaden måste också arbeta efter två huvudspår där det ena handlar om att skapa kunskapsunderlag för kmv-sektorn och samhällsplaneringen. Det andra spåret handlar om att skapa engagemang, dialog och delaktighet för epoken vilket innebär att kunskapsunderlaget speglar mångfalden, de många berättelserna och de lokala minnena.

Material och teknik

Det omfattande byggnadsbeståndet och de genomgripande strukturerna som varit starkt miljögestaltande innebär att vi måste vidareutveckla och systematisera kunskapsuppbyggnaden kring modernismens byggnadsmaterial och byggnadstekniker. Experimentella kombinationer av material och tekniker var vanligt förekommande liksom användandet av nya eller oprövade material och tekniska lösningar. Problem kring materialens åldrande och förslitning gör sig påmind i förvaltningen av beståndet. Kulturmiljösektorn har en viktig uppgift att bistå med råd och information i byggnadsvårdsfrågor för den moderna epokens

bebyggelse. Den materiella mångfalden och det industrialiserade byggandet blir ett nytt kompetensområde för byggnadsvården kring det moderna samhällets kulturarv. Utbildningar för antikvarier och verksamma inom byggnadssektorn liksom för arkitekter behöver därför utvecklas.

Det internationella perspektivet

Inom UNESCO bedrivs ett programarbete för Modern Heritage. Avsikten är att formulera programområdet för det internationella arbetet om epoken samt nominera moderna kulturarv från hela världen till världsarvslistan. Programmet kommer att presenteras i början av 2005. Centrala teman i det internationella programmet är värdering och urval i relation till att skriva historia och delaktighet liksom byggnadsvård och bevarandefrågor. RAÄs programarbete för det moderna samhällets kulturarv anknyter till UNESCOs förhållningssätt och perspektiv.